

ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*К. Д. Салямон-Міхеєва,
викладач кафедри аудиту та економічного аналізу,
Національний університет ДПС України*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У бюджетній системі України постійно виникають відносини між бюджетами різних рівнів і видів. На сьогодні питання децентралізації бюджетної системи України є дуже актуальним, оскільки фінансова децентралізація є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади: децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади у розвитку підконтрольної їй території; фіскальна децентралізація сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами. Але реалізація законодавчо закріплена, право кожної адміністративно-територіальної одиниці на економічну самостійність неможливе без наявності у кожного органа влади власного бюджету і права його складання, затвердження і виконання без втручання ззовні. А це означає, що кожен орган влади повинен володіти своїми фінансовими джерелами, достатніми для організації управління економікою і соціальною сферою на своїй території. Одночасно з цим він повинен володіти відносною самостійністю в управлінні податками та іншими обов'язковими платежами, що надходять до відповідного бюджету. Тому саме місцевим бюджетам як основній фінансовій базі органів місцевого самоврядування належить особливе місце в бюджетній системі нашої держави.

Важлива роль відводиться місцевим бюджетам і у соціально-економічному розвитку території, адже саме з місцевих бюджетів здійснюється фінансування закладів освіти, культури, охорони здоров'я населення, засобів масової інформації; також фінансуються різноманітні молодіжні програми, видатки по упорядкуванню населених пунктів

тощо [5].

Проте сучасний стан місцевих бюджетів виглядає не найкращим чином, що заважає виконанню покладених на них складних завдань: мізерність власних дохідних джерел, майже повна залежність від державного бюджету, непрозорість бюджетних відносин у наданні фінансової допомоги з центру, відсутність стимулів у додатковому одержанні доходів та економічному витрачанні бюджетних коштів. Тому, на жаль, в цій ланці бюджетної системи зберігається безнадійно застарілий механізм централізованого регулювання вищими органами доходів місцевих бюджетів. Необхідність детального вивчення зазначених проблем та знаходження імовірних шляхів їхнього вирішення ґрунтовно підкреслює актуальність даної теми. Але ці та інші питання, пов'язані з фінансовою самостійністю місцевих органів влади, не є новими. Проте багато з них чекають на своє практичне вирішення.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є вивчення механізму функціонування і виконання місцевих бюджетів та розробка конкретних пропозицій щодо його вдосконалення.

Зважаючи на складність та неоднозначність проблеми, що досліджується, розглядатимуться питання, що потребують поглибленого вивчення, а саме:

- складання місцевих бюджетів в сучасних умовах;
- питання розмежування доходів і видатків між державним та місцевими бюджетами;
- проблеми горизонтального фінансового вирівнювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Для досягнення цієї мети ставляться наступні завдання:

- дослідження економічного

змісту місцевих бюджетів та їх ролі у соціально-економічних процесах;

— розгляд процесу складання місцевих бюджетів;

— критичне вивчення зарубіжного досвіду у вирішенні проблем місцевих бюджетів та децентралізації бюджетної системи;

— розробка пропозицій щодо вдосконалення існуючого механізму функціонування місцевих бюджетів;

— аналізу шляхів незалежності та автономності місцевих бюджетів від центру.

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретично-методологічну основу наукової роботи складають законодавчі та нормативні акти, що стосуються питань формування та виконання місцевих бюджетів (Бюджетний кодекс України, Закони України: "Про бюджетну систему України", "Про місцеве самоврядування", ін.), праці О.Д. Василика, К.В. Павлюк, І.В. Сало, І.І. Д'яконова, М.І. Деркача, Я.П. Гордєєвої, О.П. Кириленка, М.І. Кульчицького та інших вчених-економістів, матеріали періодичного друку, інші джерела інформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дія інституту місцевого самоврядування є нормою демократичного розвитку, яка передбачає широку автономію населення у вирішенні питань самоврядного розвитку. Таким чином, сьогодні з особливою гостротою постає проблема вироблення дієвого механізму, який би визначав нові принципи формування місцевих бюджетів, чітко розмежування функцій і повноважень усіх рівнів влади, а звідси — видатків кожного виду бюджету, і що головне — доходів між різними ланками бюджетної системи. При цьому питання бюджетної політики, оподаткування і міжбюджетних відносин повинні розглядатись і вирішуватись комплексно, оскільки вони тісно взаємопов'язані і ні один із цих елементів не може бути реформованим без врахування двох інших.

Отже, Бюджет є складною економічною категорією, оскільки являє собою систему економічних відносин, які складаються в суспільстві в процесі формування, розподілу і використання централізованого грошового фонду країни, призначеного для задоволення суспільних потреб.

Ці відносини мають структуру:

- між державою і підприємствами в процесі мобілізації доходів, накопичень і фінансування з бюджету;
- між державою і населенням в процесі розподілу і перерозподілу національного доходу;
- між ланками бюджетної сис-

теми при бюджетному регулюванні.

Дослідження і аналіз структури зазначених відносин дає змогу зрозуміти економічний зміст бюджету, глибше виявити його роль у розподільчих процесах.

Бюджетні відносини, що відображають зміст державного бюджету, функціонують у визначених формах — суспільних і організаційних.

Так, організаційними формами функціонування бюджетних відносин є конкретні види бюджетів (державний бюджет, бюджет Автономної Республіки (АР) Крим і місцеві бюджети). Втілюючи внутрішньобюджетні відносини в зазначених формах, держава організовує бюджетні взаємовідносини по централізації бюджетних ресурсів в розпорядження органів влади, які наділені правом представляти інтереси держави і від її імені здійснювати певні функції.

За допомогою організаційних форм держава "вибудовує" внутрішньобюджетні відносини стосовно форм державного і адміністративно-територіального устрою. Сформовані бюджетні взаємовідносини одержують матеріально-речове втілення у відповідних фондах грошових коштів, створюваних у розпорядженні органів державної структури. Впливаючи на процеси формування бюджетних відносин (шляхом зміни принципів, методів, способів формування доходів і видатків, їх регулювання і т.п.), держава коректує встановлені бюджетні взаємовідносини, регулює канали проходження бюджетних потоків, уточнює пропорції розподілу централізованих ресурсів і забезпечує управління внутрішньобюджетними відносинами, а через бюджетні відносини — економічними процесами. Таким чином, завдяки організаційним формам внутрішньобюджетних відносин стає можливим використання бюджету для забезпечення міжтериторіального розподілу суспільного продукту, регулювання народногосподарських пропорцій, управління економічними процесами на макро- і мікрорівні.

Міжбюджетні відносини зумовлені рухом коштів між Державним бюджетом України і місцевими бюджетами, між окремими видами місцевих бюджетів. Основними формами цього руху є міжбюджетні трансферти, взаємозаліки та взаєморозрахунки, об'єднання коштів бюджетів територіальних громад для виконання спільних проектів і програм.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

- 1) дотацію вирівнювання;
- 2) субвенцію;

3) кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих

бюджетів;

- 4) інші дотації.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі міжбюджетні трансферти місцевим бюджетам:

а) дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського Автономної Республіки Крим та міст обласного значення;

б) субвенція на здійснення програм соціального захисту;

в) субвенція на компенсацію втрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень внаслідок надання пільг, встановлених державою;

г) субвенція на виконання інвестиційних проектів;

- д) інші субвенції [1].

Проте основу міжбюджетних відносин становлять розмежування доходів і видатків між рівнями бюджетної системи, проведене у відповідності з розподілом повноважень органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування. Розмежування доходів здійснене на єдиних засадах для бюджетів відповідного рівня, не дає можливості збалансувати повністю усі бюджети. Причиною цього є значні відмінності у формуванні доходів та у складі й обсягах видатків бюджетів територіальних одиниць, які мають об'єктивний характер. Все це викликано: різним рівнем економічного розвитку народногосподарського комплексу адміністративно-територіальних одиниць та його спеціалізацією; різним екологічним станом; різними природними та кліматичними умовами; особливістю розташування населених пунктів, адміністративних центрів; кількістю і складом населення; особливістю шляхових сполучень; розташуванням мереж об'єктів соціальної і побутової інфраструктури і т.д. Під впливом усіх цих та інших факторів визначають різний податковий потенціал, що прямим чином впливає на формування доходної частини місцевих бюджетів [3].

При розподілі доходів між ланками і видами бюджетів необхідно дотримуватись наступних вимог:

— єдність бюджету і державного плану економічного і соціального розвитку України;

— забезпечення кожного бюджету стійкими доходами, які тісно пов'язані з економічною, соціальною і екологічною ситуацією регіону. В цьому проявляється активний вплив бюджету на прискорення темпів розвитку економіки та покращення соціальної обстановки в регіоні;

— збалансованість кожного бюджету незалежно від обсягу його закріплених доходних джерел;

— підвищення зацікавленості

державних і місцевих органів в успішному виконанні планів надходжень загальнодержавних доходів і зборів (податкових і неподаткових) на території відповідної місцевої Ради народних депутатів;

— забезпечення рівномірності надходження коштів і усунення можливих касових розривів внаслідок неспівпадання термінів здійснення видатків і отримання доходів.

Доходи між основними ланками бюджетної системи України розподіляються у відповідності із загальнодержавним законодавством, всередині ланки — у відповідності з рішеннями місцевих органів влади. Головною передумовою розподілу доходів бюджету слугує єдність його доходної бази, яка дозволяє регулювати бюджетні ресурси таким чином, щоб в необхідних випадках надавалась допомога бюджетам, котрі її потребують, і разом з цим здійснювались заходи загальнодержавного значення. Також при розподілі доходів береться до уваги підвідомчість об'єднань, підприємств, організацій. Значній частині місцевих бюджетів України передаються фінансові засоби для забезпечення їх збалансованості. Це досягається шляхом надання вищестоящими бюджетами нижчестоящим бюджетам сум відрахувань від загальнодержавних податків і доходів.

Негативною стала звична практика щорічних змін у переліку та порядку розмежування як доходів, так і видатків місцевих бюджетів. Така нестабільність створює значні труднощі у бюджетному плануванні. Розмежування доходів і видатків між бюджетами всіх рівнів повинне бути здійснене так, аби забезпечити відповідність між видатками, покладеними на кожний бюджет, і необхідними для їхнього фінансування дохідними джерелами. Важливого та особливого значення набувають проблеми зміцнення саме доходної бази місцевих бюджетів, які є фундаментом бюджетної системи та фінансовою основою місцевого самоврядування та забезпечення їх децентралізації та повної незалежної автономії [4].

Необхідно підкреслити, що власні доходи місцевих бюджетів в демократично розвинутих країнах є в прямому розумінні власними, тобто такими, що не входять до складу доходів вищестоящих бюджетів і, таким чином, не регулюються зверху.

Статистичний аналіз показує, що в світі є ряд держав, в яких місцеві бюджети наділені дуже високою фінансовою автономією, тобто практично не залежать або слабо залежать від бюджету центральної адміністрації. Це Ісландія, США, Люксембург, Австрія, Швеція. В зазначених країнах фінансова автономія місцевих бюджетів знаходиться в інтервалі від 99,2 до 72,8 відсотків. У

Німеччині, Японії, Франції, Фінляндії, Бельгії і Данії фінансова автономія місцевих бюджетів коливається від 68 до 56 відс. Основу їх фінансової автономії складають місцеві податки і місцеві надбавки до загальнодержавних податків, тому застосування терміна "податкова автономія" стосовно місцевих бюджетів вищезгаданих країн цілком правомірно [6].

Щодо бюджетних трансфертів, то світова практика виділяє такі їх методи розподілу:

- 1) пропорційно фінансовій силі (доходам) місцевого колективу;
- 2) багаточинна формула;
- 3) компенсація фактичних видатків місцевих колективів;
- 4) частина річного бюджету місцевого колективу.

Для розподілу бюджетних дотацій найчастіше застосовуються другий та четвертий методи; для зв'язаних бюджетних трансфертів — перший та третій. Огляд методів розподілу бюджетних дотацій, який практикується у різних країнах, подано у таблиці 1.

Як видно з таблиці, при розподілі дотацій більшість країн надає перевагу формулам, оскільки вони дають змогу більш об'єктивно оцінити потребу місцевого бюджету в централізованій підтримці. Однак сама по собі формула ще не вирішує проблеми, оскільки дуже важливий набір критеріїв, врахованих у ній, та їх значення. За винятком Франції та Швеції, в усіх країнах мало не щорічно відображається перегляд та уточнення формул. Проте у Франції та Швеції точаться жваві суперечки відносно правомірності включення в формулу певних показників. Ступінь свободи місцевих органів влади у використанні вертикальних трансфертів визначається співвідношенням між зв'язаними бюджетними трансфертами (субвенції та субсидії) та незв'язаними (дотації). Чим

істотніша частка бюджетних дотацій у загальній сумі бюджетних трансфертів, тим більшу свободу мають місцеві колективи. У країнах із стабільною економікою та розвинутими традиціями самоврядування саме бюджетні дотації відіграють головну роль (Німеччина, Франція, Швеція), тоді як у країнах, що трансформуються, найчастіше — зв'язані трансферти (Польща, Латвія, Росія).

Загалом про оптимальне співвідношення між формами бюджетних трансфертів навряд чи можна говорити. Про оптимізацію може йтися лише в окремій країні, хоча тенденція до глобалізації бюджетних трансфертів в світі існує.

Ефективність функціонування системи бюджетних трансфертів в окремих країнах прямо пов'язана із ступенем досконалості та рівнем і уставленості нормативної бази, що їх регулюють.

Що стосується України, то тут нормативна база надання бюджетних трансфертів практично відсутня. У галузі законотворчості для місцевого самоврядування ми відстали від сусідніх держав на 3—4 роки, що не могло негативно не вплинути на розбудову місцевого самоврядування. Проте надія на прискорення розбудови фінансових відносин між різними рівнями держави, включаючи і бюджетні трансферти, істотно зростає, хоча їх засади сформульовані занадто загально, а тому підлягають конкретизації у спеціальному законодавстві.

Відсутність належної координації між державним і місцевими бюджетами зумовлена методологічними недоліками.

Нормативне забезпечення міжбюджетного процесу потребує доопрацювання у таких напрямках:

- оцінки витрат за окремими складовими соціальної сфери на регіональному рівні і визначення на цій

основі обсягів фінансування;

- складання проектів регіональних соціальних бюджетів з урахуванням міжрегіональних зв'язків;

- вирішення проблем більш тісного узгодження загальнодержавних і цільових програм [3].

В реальній ситуації, яка склалася з місцевими радами в Україні, доречно було б звернутися до вивчення і практичного застосування досвіду фінансового регулювання відносин "центру" і "периферії" таких федеративних держав в розвинутому ринковою економікою, як США, Німеччина, Швейцарія та Австрія. Корисно також вивчити досвід унітарних держав у 80-ті роки, які впроваджували в життя теорію "фіскального федералізму" (бюджетна політика США в 70-ті роки, спрямована на посилення самофінансування штатів) і постійно знижували ступінь перерозподілу національного доходу через центральний бюджет. Яскравим прикладом такої унітарної держави можна вважати Італію.

Досвід розвинутих країн дає зрозуміти, що рівень добробуту населення зростатиме за наявності сильної місцевої влади, яка здатна вирішувати поточні проблеми населення, відстоювати інтереси мешканців певних окремих територій при здійсненні загальнодержавних програм та заходів. Щоб зміцнити органи місцевого самоврядування, необхідно ним передати бюджетні повноваження та вирішення питань щодо надходження коштів до їхніх бюджетів у належних розмірах, забезпечити прозорість розподілу трансфертних коштів тощо. Останнє підвищує значення міжбюджетних відносин при подальшому розвитку держави.

Розбудова прозорого механізму розподілу трансфертного фонду може включати в себе кілька важливих моментів. Заслугує на особливу увагу принцип розподілу фонду трансфертів на окремі контингенти відповідно до видів територіальних об'єднань із метою врахування відмінностей у їх фінансових потребах і фінансовому потенціалі. Важко сказати, скільки таких контингентів має бути в Україні, але логічно припустити, що доцільно було б мати окремі фонди принаймні для найбільших міст, інших територіальних громад, районів та областей. Пропорції розподілу трансфертного фонду між контингентами могли б уточнюватися щорічно. Застосування такого підходу дасть змогу відмовитися від багатоступеневого (а відтак непрозорого) розподілу державних дотацій, коли їх отримують області, які потім розподіляють їх між районами, а вже ті — між територіальними громадами. Якщо територіальна громада визначається в Україні за первинну ланку місцевого самоврядування, то саме вона має безпосередньо от-

Таблиця 1. Методи розподілу бюджетних дотацій у різних країнах

Країна	Види дотацій	Методи розподілу
Німеччина	Додаткові дотації	Частина річного бюджету – у розмірі сум, необхідних для доходної бази до середнього рівня, та як фіксовані суми.
Росія	Бюджетна дотація Федеральний трансферт	Частина річного доходу Формула
Франція	Глобальна дотація на функціонування Дотація на компенсацію додаткових пільг Фонд компенсації ПДВ	Формула Згідно з фактичним розміром витрат (компенсація) Компенсація частини видатків на капіталовкладення
Польща	Субвенція генеральна	Формула
Швеція	Незв'язана субсидія	Формула
Латвія	Бюджетні субсидії Субсидії з фонду вирівнювання	Формула Формула
Литва	Дотації	Частина річного бюджету

римувати дотаційні кошти з держбюджету згідно з певними критеріями. Що ж стосується колективів більш високого рівня (район, область), то вони, окрім отримання державних дотацій, могли б отримувати відрахування від частини доходів територіальних колективів на фінансування суспільних послуг, що мають спільний інтерес для включених до адміністративно-територіальної одиниці територіальних громад.

Досвід зарубіжних країн переконує, що на перші 3—5 років достатніми виявляються спрощені схеми розподілу дотацій. Тобто послідовність ускладнення механізму розподілу має такий вигляд: національний розподіл дотацій (тобто без корекції, просто відповідно до чисельності жителів) — запровадження базових коефіцієнтів корекції фінансової потреби, щоб надати містам можливість покривати свої витрати, поєднання вирівнювання за витратами з вирівнюванням за доходами — подальше ускладнення механізму за рахунок запровадження додаткових критеріїв корекції нормованих видатків. Інакше кажучи, найпродуктивнішим підходом був би послідовний рух від найпростішої моделі до більш ускладненої. Крім усього іншого, максимальне спрощення розрахунків суттєво знизить роль особистого фактору у внутрішньодержавних фінансових відносинах.

Ще можна стверджувати, що досвід розбудови місцевих фінансів у розвинутих країнах підтверджує також значущість розподілу дотацій на загальні та цільові. У перші роки реформування повинні домінувати цільові дотації, а з набуттям необхідного досвіду управління місцевими бюджетами та поліпшенням фінансового стану адміністративно-територіальних одиниць їх частка повинна поступово знижуватись. Таке обмеження свободи використання коштів вбачається досить умотивованим. Зрештою, ситуація з інфраструктурою міст та сіл в Україні досить невтішна. При цьому очевидною стала тенденція до різкого скорочення видатків, які можна віднести до інвестиційних.

Нарешті, треба створювати нормативну базу з метою правового оформлення системи фінансового вирівнювання. Вона має чіткіше визначити компетенцію місцевих органів влади та держави, розмежувати джерела їх доходів.

Створення мобільної системи фінансового вирівнювання місцевих бюджетів має сприяти збільшенню рівня зростання бюджетних видатків на функціонування й розвиток сфери матеріальних послуг для населення, а також господарської активності районів.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження виявлено, що місцеві бюд-

жети — це не просто балансові розрахунки доходів і витрат, які мобілізуються і витрачаються на відповідній території, а й важлива фінансова категорія, основу якої становить система фінансових відносин, що складається між місцевими та державним бюджетом, а також усередині сукупності місцевих бюджетів. Місцеві бюджети є головним каналом доведення до населення кінцевих результатів суспільного виробництва, спрямованих на суспільне споживання. Саме через них суспільні фонди споживання розподіляються в територіальному розрізі, тобто між окремими адміністративно-територіальними одиницями і соціальними групами населення.

Водночас, саме в цій, найчистішій ланці бюджетної системи, існує чи не найбільше проблем, пов'язаних із їх формуванням та виконанням, що потребують свого негайного вирішення. Наукове дослідження цього питання довело, що на сьогоднішній день місцеві органи влади не володіють достатніми фінансовими ресурсами для організації управління економікою і соціальною сферою на своєму рівні.

Таким чином, аналіз проблем функціонування місцевих бюджетів базового рівня бюджетної системи, а також теорії та практики існування бюджетних систем в країнах з ринковою економікою дає змогу зробити висновки щодо здійснення заходів, спрямованих на покращання умов формування місцевих бюджетів.

По-перше, необхідно чітко розподілити компетенції щодо розв'язання конкретних завдань між центральними органами влади і органами регіонального та місцевого самоврядування, і поступово здійснювати перехід до децентралізації державних фінансів. Так, на державному рівні (за рахунок коштів державного бюджету) повинні фінансуватися лише ті видатки, котрі пов'язані з забезпеченням загальнодержавних потреб: оборона країни, утримання законодавчої і виконавчої влади, розвиток фундаментальної науки, структурна перебудова економіки. Фінансові ж проблеми місцевого рівня раціонально вирішувати за рахунок коштів відповідних бюджетів. У зв'язку з цим необхідно розподілити джерела податкових надходжень між центральними і місцевими владами в жорсткій ув'язці з виконуваними ними функціями, що повинно знайти своє відображення у законодавстві про місцеве самоврядування. До місцевих, зокрема, можна було б віднести майнові податки, податок на землю, податок на промисел, збір за забруднення навколишнього середовища, а можливо — і прибутковий податок з громадян. У всякому разі за рахунок власних податкових дже-

рел місцеві органи влади повинні фінансувати до 60—80 відс. своїх потреб.

По-друге, необхідно вдосконалити механізм міжтериторіального фінансового вирівнювання. Практика показала, що такий метод регулювання місцевих бюджетів як вилучення надлишків бюджетних коштів до бюджету вищого рівня та застосування індивідуальних підходів до встановлення нормативів відрахувань від загальнодержавних податків і зборів має багато недоліків: він не тільки негативно впливає на дохідну базу місцевих бюджетів, а й позбавляє місцеві органи влади стимулів до збільшення своїх доходів. Спираючись на зарубіжний досвід, необхідно створити спеціальні бюджетні фонди фінансового вирівнювання територій. А перерозподіл доходів між бюджетами одного рівня доцільно було б здійснювати з урахуванням податкової сили територій та мінімального рівня, до якого повинні вирівнюватись фінансові можливості цих територій. Тому вже сьогодні на зріла необхідність визначення обґрунтованого нормативу бюджетної забезпеченості кожної області, району, міста з урахуванням економічного, соціального, природного й екологічного стану відповідних територій. Існування таких показників дасть змогу визначити реальний розмір фінансових ресурсів для задоволення необхідних потреб регіонів, а також значно вдосконалити процедуру бюджетного планування.

Таким чином, вирішення цих та інших проблем стосовно формування і використання місцевих бюджетів в значній мірі визначило б розширення економічної самостійності регіонів країни. Адже те, наскільки вони політично незалежні і фінансово забезпечені, справляє істотний вплив на формування демократичних, ринково орієнтованих систем і підвищує шанси на успіх реформ.

Література:

1. Бюджетний Кодекс України від 21.06.2001 // Урядовий кур'єр — 2001. — 25 липня.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.97. // Урядовий кур'єр. — 1997. — 14 червня.
3. Азаров М.Я. та ін. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України. // К.: НДФІ — 2004. — Т. 5. — 395 с.
4. Кириленко О.П. Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика). — К.: НІОС. — 2000. — 384 с.
5. Малярчук А.М. Економічний зміст і структура формування місцевих бюджетів // Вісник податкової служби. — 2005 — 32 с.
6. Христинко В.Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы. — Москва: Дело. — 2002. — 608 с.